

ASPECTE SEMNIFICATIVE PRIVIND
ADAPTAREA SEMANTICĂ A TERMENILOR
NEOLOGICI PEDAGOGICI LA SISTEMUL
LIMBII ROMÂNE (TERMENI EXCERPTAȚI DIN
PRESA ROMÂNEASCĂ DIN BANAT CU
PREOCUPĂRI PEDAGOGICE [1860-1918])

IOANA LOREDANA BANADUC

Cuvinte-cheie: *adaptare semantică, glosare, termeni pedagogici*

Pe lângă aspectele tradiționale ale procesului de adaptare a neologismelor, factorul semantic are rolul să clarifice natura relațiilor noului termen cu unele componente ale vocabularului tradițional.

În secolul al XIX-lea, glosarea era mijlocul necesar, la îndemâna cărturarilor, de corelare a neologismelor cu elementele lexicale tradiționale pentru a evidenția faptul că limba literară trebuie să fie transmițătoare de cultură și trebuie adaptată la nivelul vorbitorilor.

Atitudinea reprezentanților Școlii Ardelene de „transpunere interpretativă a împrumutului neologic prin echivalențe aproximative căutate în lexicul tradițional, prin traducere, cuvânt vechi derivat semantic sau calc”¹ a fost continuată și s-a manifestat până la sfârșitul secolului al XIX-lea, în sensul că în această perioadă glosarea presupunea „punerea față în față (în comentariile teoretice sau în practica scrisului)”² a elementelor vechi și noi ale limbii.

¹ Doina David, *Cu privire la adaptarea semantico-sintactică a neologismelor în limba culturii românești moderne*, în „Contribuții lingvistice”, Timișoara, Tipografia Universității Timișoara, 1986, p. 28.

² *Ibidem*, p. 29.

Astfel, a fost „creat un cadru favorabil perpetuării unora dintre vechile structuri ale românei literare”³, asigurându-se „aspecte de continuitate ale evoluției acesteia”⁴.

Fixarea statutului semantic al neologismelor presupunea stabilirea unor relații de echivalență în cadrul gloselor, acest proces fiind „într-o anumită măsură o problemă de echivalare sinonimică a cuvintelor vechi și a celor care tindeau să pătrundă, și chiar de substituire a celor dintâi, [...] precum și o echivalare sintactică, rezultată din introducerea cuvântului nou în contexte specifice corespondențelor sale din fondul lexical mai vechi”⁵.

Glosarea

În prima etapă a formării terminologiei pedagogice, mai precis la sfârșitul secolului al XVIII-lea, cei mai mulți traducători au întâmpinat greutăți în transpunerea în limba română a noțiunilor științifice. În primele scrieri cu caracter didactic, glosările apar încă din titlu, spre exemplu, la Gheorghe Șincai⁶: *ABC* sau *alphavit*; *ABC* sau *bucavna*⁷, în primele manuale destinate școlilor din Banat, prelucrate după manuale germane: *bucvar sau începere de învățatură* sau, în text, prin traducerea integrală a termenului, prin perifraze sau prin folosirea lexemelor sinonimice: *table* „conținut” sau *matime*, *lecția sau învățarea* etc.

Mai târziu, după 1860, glosările au avut ca scop major asigurarea accesibilității neologismelor, urmărind, în special, transferul terminologic, raportarea la un limbaj de specialitate cunoscut, reprezentat de un sinonim sau o explicație, în termeni de limbă populară. Prin transpunerea⁸ în româna populară a conceptelor, învățații

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 30.

⁶ În lucrările publicate în 1783: *A.B.C. sau Alphavit pentru folosul și procopsală școlărilor celor normalesccii à neamului românesc*, la Blaj, și *ABC sau Bucavnă spre folosul școlilor niamului romanesc*, la Sibiu. Vezi Gheorghe Șincai, *Opere I, Hronica Românilor*. Ediție îngrijită și studiu asupra limbii de Florea Fugaru. Prefață și note de Manole Neagoe, Editura pentru Literatură, 1967, p. XXVIII.

⁷ *ABC sau Bucavnă spre folosul școlilor niamului romanesc*, Sibiu, 1783.

⁸ Al Niculescu scrie: „Transpunerea în româna populară a conceptelor culturii vremii constituia, în cea mai mare parte din cazuri, o operație de sub-diferențiere seman-

bănățeni au urmărit să le introducă în circulație pentru a forma un corpus lexical de specialitate, adecvat culturii moderne.

În scrierile din presa românească bănățeană cu preocupări pedagogice a vremii, cărturarii au avut grijă să asigure sensul contextual al noilor termeni. Concludente în acest sens sunt primele rânduri ale unui articol din anul 1887, în care noul termen este amintit și explicat de pe pozițiile celui vechi, *bucoavnă*: „Dacă răsfoim anunțurile librăriilor e cu neputință să nu dăm de vreun soi de *bucoavnă* care poartă titlul tractatului de față. Putem alege din plin, avem *abecedare*⁹ după toate metoadele perfecționate și neperfecționate, aprobate și neaprobrate de ministerii și consistorii”¹⁰.

În corpusul lingvistic excerptat am identificat:

○ Glosarea explicativă prin calc: *întipuire* sau *representațiune*; *metod interogativ* sau *întrebător*; *forma erotematică* sau *întrebătoare*; *chipuri ajutătoare* sau *ausiliare*; *ținta* respectiv *scopul din planul de învățământ* ș.a. Această modalitate de echivalență lexico-semantică este mai redusă în perioada 1860-1918, comparativ cu perioada 1780-1860;

○ Glosarea prin perifrază: *instrucțiuni pentru învățători*, *adecă* *metodul după care au să propună învățătorii învățăturile din aceste cărți*; *tractarea*, *adecă* *principiile metodice de propunere*; *învățământul primariu*, *adecă* *școlile noastre populare*; *a cultiva spiritul omului*, *adecă* *a ageri judecata și a-i dezvolta baza precugetării*; *conceptul*, *adecă* *dacă pleacă de la intuițiuni și nu dă vorbe școlariului de-a gata, vorbe goale*; *fixarea materiei*, *adecă* *ce și cât are să se propună*; *subiectul gândirii*, *adecă* *ideea cu care se pune o altă idee în asoțiere*; *propunere euristică*, *adecă* *regulile să nu se comunice, ci să se dezvolte din mai multe exemple concrete*; *a analiza*, *adecă* *a desface complexiunile de idei (ori senzațiunile)*;

tică”. Vezi Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române*, 2. *Contribuții socioculturale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 155.

⁹Cf. N.A.Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare*, vol. II, Iași, Editura Cronica, 2006, p. 62. Et: lat. *abecedarium* și *abecedarium*, fr. *abécédaire*, ngr. *ἀλφαβητάριον*; TDRW propune at. în 1825.

¹⁰Ștefan Velovan, *Abcdariu*, în FD, II, Caransebeș, 27 septembrie/9 octombrie 1887, nr. 39, p. 1.

modul cum are materia aleasă să se împărtășească, adecă de la metod etc.

○ Glosarea prin definiție: sub *disciplină* înțelegem toate măsurile ce le ia învățătorul spre a determina direct voința școlarului ca să viețuiască și să se poarte în mod constant și consecvent conform bunei cuviințe și legii morale (ARÎȘCDC, 1899, p. 35); întoarcerea în conștiință a unei idei întunecate se numește *reproducere* (FD, 1888, p. 3); *obiectele (ilustrațiuni, tabele ori modeluri)* de care ne folosim pentru a face impresiune asupra simțurilor școlariului, și astfel, a produce întrînsul intuițiunii chiare se numesc *obiecte sau mijloace de intuițiune* (FD, 1886, p. 1); simțirea ce o dobândim despre o singură însușire a obiectului se numește *percepțiune* (FD, 1886, p.1); simțirea sumară, compusă din mai multe percepțiuni pe care le dobândim prin cele cinci simțuri de la unul și același obiect se numește *intuițiune* (FD, 1886, p. 2) etc.

○ Glosarea prin lexeme sinonimice a fost realizată prin mai multe modalități:

1. Termenul nou este plasat înaintea celui vechi (N=V). În această situație avem în vedere *glose explicative sau terminologice*: *apercepțiunea* este, se poate zice, totuna și cu ceea ce în limbajul vulgar se numește *cuprindere, precepere, înțelegere; formularele ori propisele copiilor; obiectele (ilustrațiuni, tabele ori modeluri); forma acroamatică sau propunătoare, citirea logică sau curgătoare* etc.;

2. Termenul nou este așezat după cel vechi (V=N). Acest mod de glosare indică o atitudine moderată a cărturarilor în procesul de introducere a unui nou termen: *testimoniu de calificaciune sau diplomă, din limba maghiară; creștere bună sau educație; progresul școlariilor, adecă așa numita clasificațiune; lucruri aflătoare lângă-olaltă (coexistente) sau petrecute unul după altul (succesive)* ș.a.

Echivalențele stabilite prin glose nu sunt întotdeauna exacte, între împrumut și lexemul aflat deja în limbă existând diferențe de sens: mărci semantice suprimate sau substituite, dar și adaosuri semantice: *învățătoriu (dascăl); învățătoriu* din școala nouă mai întâi de toate ar fi să fie *învățător* și *educator după prescrișele pedagogiei* (FD, 1902).

Acest mecanism lingvistic de comparare a termenilor noi cu alții mai vechi, pe care învățații îi considerau sinonime, a apărut în acest secol ca o normă de adaptare semantică a neologismelor, din cauza faptului că nu exista o unitate a modelului intern al limbii.

Doina David consideră că problema sinonimiei este plasată în domeniul extralingvistic al identificării obiectului: „cărturarii [...] rețineau adesea numai caracteristicile generale ale realității pe care cuvântul o denumea. Acest fapt *lărga posibilitatea, dar, în același timp și aproximarea echivalărilor sinonimice*, mai ales pe fondul unor norme generale funcțional-stilistice lipsite de precizie”¹¹. De pildă, în unele articole se arată că termenii noi se pot înlocui cu cuvinte din lexicul tradițional, fără a se exemplifica în ce condiții: *apercepțiunea se poate zice totuna și cu ceea ce în limbagiul vulgar se numește cuprindere, precepere, înțelegere* (FD, 1887).

Adaptarea semantico-sintactică a neologismelor s-a produs și „printr-un conflict al modelului intern și al diverselor modele externe, diferite în timp, în spațiu sau în funcție de cultura vorbitorilor”¹². Spre exemplu, unitatea frazeologică cu caracter terminologic *a cerceta școala*, după construcția germană *die Schule besuchen*, cât și *a frecventa*¹³ *școala* au apărut în cadrul aceluiași articol de presă: „Din conspectul alăturat se constată că din 1965 prunci harnici de școală numai 1242 au corespuns datorinței de *a frecventa școala*, prin urmare aproape jumătate din pruncii deobligați au rămas fără instrucțiune. Sub II se constată că *au cercetat institute de învățământ* 896 prunci harnici de școală” (FD, 1887, p. 4).

Fenomenele extralingvistice și-au pus amprenta asupra lexicului, acesta reprezentând cel mai mobil sector al limbii. TP a epocii, din textele de popularizare a științei, inclusiv manualele, generează restructurări ale relațiilor semantice din cadrul lexicului limbii literare, întrucât apariția elementelor lexicale noi duce la apariția

¹¹ Doina David, *art. cit.*, p. 32.

¹² *Ibidem*.

¹³ DA îl atestă, cu acest sens, în opera lui T. Maiorescu. Etimologia propusă este lat. *frequentare*. N.A. Ursu propune et. lat. *fręquentare* și fr. *fręquentier*, atestat în 1836 cu forma *frecuenta*, iar în 1837, varianta: *frecventa*. Vezi N.A. Ursu, Despina Ursu, *op. cit.*, p. 291.

unor sensuri noi. Se menționează că „prin terminologie se modifică uneori relațiile sinonimice, omonimice și semantice ale vocabularului. Anumite caracteristici lexicale și morfologice ale stilurilor (în special ale stilului științific și ale unor variante ale stilului artistic – ca publicistica) sunt în legătură, de asemenea, cu folosirea cuvintelor tehnice”¹⁴.

Având în vedere că sinonimia¹⁵ se constituie într-un „factor diagnostic în evoluția românei literare”¹⁶, putem spune că pe teritoriile românești au existat și cuvinte apropiate ca sens între care putem stabili relații de sinonimie parțială. Aceste relații se exercită, uneori, între sensuri aparținând unor epoci, zone geografice și registre stilistice diferite, între sensuri principale și sensuri secundare, etimologice și derivate.

Dacă, în sens ideal, sinonimia lexicală presupune identitate referențială care poate fi verificată prin substituirea cuvântului în același context, atunci la nivelul vorbirii individuale, sinonimia are o sferă mai largă de realizare, permițând chiar diversificarea și rafinarea expresiei lingvistice.

De pildă, neglijând eventualele diferențe de ordin cronologic, parțial și stilistico-funcțional, în cazul TP există seria sinonimică: *meșter – magistru – măiestru*

meșter s.m. (înv.) „dascăl” (din magh. *mester*, cf. lat. *magister*);

magistru s.m. (livr.) „dascăl, profesor” (din lat. *magister*, cf. germ. *Magister*, fr. *magister*);

maestru s.m. „dascăl ~ de desen, ~ de dexterități” (din it. *maestro* < lat. *magister*);

¹⁴ I. Coteanu, *Probleme actuale ale terminologiei științifice și tehnice*, în „Limba Română”, 1967, nr. 6, p. 497-498.

¹⁵ Condițiile de sinonimie ar fi: identitate de referent, dacă termenii aparțin aceleiași variante stilistice a limbii, identitate semică sau echivalență semantică (prin neglijarea a două trăsături semantice), substituția în context. Vezi Ion Coteanu, Narcisa Forăscu, Angela Bidu-Vrânceanu, *Limba română contemporană. Vocabularul*, București, EDP, 1985, p. 85-104.

¹⁶ Florica Dimitrescu, *Dinamica lexicului românesc: ieri și azi*, Cluj-Napoca, Editura Logos, 1994, p. 30.

măiestru s.m. (înv.), dubletul vechi și popular al lui *maestru*, „învățat, persoană care a adus contribuții într-un domeniu, șef de școală, dascăl” (< lat. pop. *maistrus*, -um, lat. clas. *magister*, -um). Termenii din seria sinonimică prezentată au ca element comun etimonul latinesc: *magister*.

Deși în terminologie, în general, sinonimia este considerată „un proces care subminează claritatea limbajelor specializate”¹⁷, considerăm că în textele de popularizare a științei, din perioada supusă discuției, sinonimia poate fi explicată ca atribut al diverselor modele care existau în limbă și care, uneori, ajung să coexiste și să se suprapună.

Purtând pecetea „stabilității lingvistice active”¹⁸, limba literară a secolului al XIX-lea evidențiază un proces complex de adaptare a neologismelor. În analiza realizată am avut în vedere aspectele semnificative ale adaptării fonetice, încadrării morfologice și semantice a neologismelor la structura limbii.

Analizând corpusul lexical, am observat diversitatea formelor, alternanța lor, atât de la autor la autor, cât și în textele aparținând aceluiași autor. Dificultățile de adaptare, în cazul neologismelor, pot fi puse pe seama stadiului de dezvoltare al limbii, în evoluția sa spre forme unitare. Cauzele oscilațiilor de adaptare a neologismelor au fost determinate de:

- modelele externe, diferite în timp și spațiu, spre exemplu: pătrunderea unor variante lexicale prin surse diferite, în perioade diferite; evoluția diferită a limbilor romanice, în comparație cu limba latină, a dus, în timp, la tratamentul fonetic diferit al unor sunete sau grupuri de sunete.

- modelul intern, care nu a fost caracterizat întotdeauna prin unitate; spre exemplu: adaptarea propriu-zisă depindea de autor, de formația culturală a acestuia, cu alte cuvinte, de cunoștințele lingvistice ale individului sau ale grupului social din care făcea parte și de modificările fonetice cu caracter popular, permanente la nivel regional.

¹⁷ Maria Ploae Hanganu, *Specificul terminologie ca știință*, în „Limba Română”, XLIV, nr. 9-12, p. 530.

¹⁸ Doina David, *art. cit.*, p. 34.

Toate aceste aspecte pot fi raportate la ideologia lingvistică a epocii, aceasta, este de părere Doina David, „s-a caracterizat și prin aspecte neunitare, prin elemente contradictorii chiar, prin varietatea criteriilor adoptate în activitatea normativă și a modelelor urmate, a atitudinilor față de limbile literare care ne-au influențat”¹⁹.

Bibliografie

- Coteanu, Ion, *Probleme actuale ale terminologiei științifice și tehnice*, în LR, nr. 6, 1967.
- Coteanu, Ion, Forăscu, Narcisa, Bidu-Vrânceanu, Angela, *Limba română contemporană. Vocabularul*, București, EDP, 1985.
- David, Doina, *Cu privire la adaptarea semantico-sintactică a neologismelor în limba culturii românești moderne*, în „Contribuții lingvistice”, Timișoara, Tipografia Universității Timișoara, 1986.
- Dimitrescu, Florica, *Dinamica lexicului românesc: ieri și azi*, Cluj-Napoca, Editura Logos, 1994.
- Maria Ploae Hanganu, *Specificul terminologie ca știință*, în „Limba Română”, XLIV, nr. 9-12, 1995.
- Niculescu, Alexandru, *Individualitatea limbii române, 2. Contribuții socioculturale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.
- Ursu, N.A., Ursu, Despina, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare*, 2 vol., Iași, Editura Cronica, 2004-2006.

Izvoare și sigle:

- ARÎȘCDC „Almanah edat de Reuniunea învățătorilor de la școlile confesionale gr.or. din dieceza Caransebeșului”, Caransebeș, 1899.
- FD „Foaia Diecezană Caransebeș. Organ al Eparchiei gr.or.rom. a Caransebeșului”, (17 ianuarie 1886-1950).

ASPECTS SIGNIFICATIFS CONCERNANT L'ADAPTATION SEMANTIQUE DES TERMES NEOLOGIQUES PEDAGOGIQUES AU SYSTEME DE LA LANGUE ROUMAINE

(*Abstrait*)

Cet article vise à souligner les aspects importants concernant l'adaptation sémantique des termes néologiques pédagogiques. Ces termes ont été identifiés dans la presse roumaine du Banat ayant des préoccupations pédagogiques (1860-1918).

¹⁹ *Ibidem*.